

SARNYAI CSABA MÁTÉ: KATOLIKUS
AUTONÓMIAKONCEPCIÓK (1848-TÓL 1920-IG)

Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség (METEM),
Historica Ecclesiastica Hungarica Alapítvány, Budapest, 2022. 160. o.

SARNYAI, CSABA MÁTÉ: CATHOLIC CONCEPTS OF AUTONOMY
(FROM 1848 TO 1920).

Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség (METEM),
Historica Ecclesiastica Hungarica Alapítvány, Budapest, 2022. p 160.

Az újkori magyar katolikus egyháztörténet egyik legbonyolultabb fejezete az autonómia ügye, amelynek létrehozására számos, rendkívül eltérő háttérű kezdeményezés történt, ezek azonban kivétel nélkül eredménytelenek maradtak. Az autonómiamozgalmak élénken foglalkoztatták a kortársakat, a kérdéskörhöz kapcsolódva számtalan jogi tervezet látott napvilágot, a befolyásos szereplők a háttérben végeérhetetlen egyeztetéseket folytattak egymással; a nyilvánosság előtt pedig éles polémiák zajlottak, szakértői elemzések, parlamenti és nagygyűlési beszédek, röpiratok, hírlapi viták jelezték a felfokozott érdeklődést. Az eseményeket a kezdetektől figyelemmel követték a különféle szakterületek tudományos kutatói is, azonban munkáik sok esetben maguk is az aktuális viták részét alkották, ezért nem mindig könnyítik meg az utókor számára a tisztánlátást.

Sarnyai Csaba Máté könyve arra vállalkozik, hogy érthetővé tegye az olvasók számára az autonómiamozgalmak legfontosabb mozgatórugóit. Ahogyan a bevezetőben is kiemeli, a szövevényes kérdéskört a régebbi történetírás gyakran az „érzelmi opposíció vagy apológia” alapállásából közelítette meg, ami kevésbé bizonyult termékenynek. A szerző ezért visszatér az alapvetésekhez, és felteszi a Cui prodest? kérdését, amelyet követve megvizsgálja, hogy az 1848 és 1920 közötti időszakban milyen irányzatok és milyen célok elérése érdekében vetették fel a katolikus autonómia létesítésének gondolatát, valamint hogy pontosan milyen tartalommal igyekeztek meg feltölteni az általuk elképzelt intézményt. A kötet vállalása kifejezetten izgalmas, hiszen az autonómia kérdése egyfajta találkozási pontot jelent, amelynek segítségével „a katolikus klérusnak a polgári átalakulás folyamatához való bonyolult kapcsolatrendszere számunkra a leginkább megragadható”.

A katolikus egyház vonatkozásában az autonómia elvileg két módon képzelhető el: jelentheti az intézmény külső, azaz az állammal és a többi felekezettel szembeni önállóságát, önrendelkezési szabadságát; valamint a belső autonómiát, tehát a klérus különböző hierarchikus szintjeinek egymáshoz való viszonyát, illetve a világi hívek érdekérvényesítésének lehetőségét. Az autonómia igényét Magyarországon három nagyobb irányzat

fogalmazta meg a maga sajátos, sokszor nagyon különböző céljai érdekében. Legelőször, közvetlenül az 1848-as forradalommal megkezdődő polgári átalakulás hatására, a konzervatív, egyházi jogvédő irányzat lépett színre, amely gyakran hivatkozott ugyan a laikusok szempontjaira, ám a valóságban legfeljebb csak reprezentatív szerepkört engedett volna nekik. Ez az irányzat lényegében a püspöki kar számára igényelt autonómiát és a tekintélyes pénzügyi vagyont jelentő katolikus alapítványok feletti rendelkezési jogot a rohamosan modernizálódó, a többségi elven működő parlamentarizmusra és a felelős kormányzati rendszerre áttérő állammal szemben. A radikális liberálisok, akik elsőként az 1849-es szabadságharc időszakában, Horváth Mihály vallás- és közoktatásügyi minisztersége révén tettek szert valós politikai befolyásra, ezzel szemben a szigorúan hierarchikus katolikus egyháznak a polgári állam elveivel összhangban álló átalakítását, belső demokratizálását, nemzeti jellegűvé tételét, valamint az alsópapság érdekeinek érvényesítését óhajtották még olyan, szigorúan egyházfegyelmi jellegű kérdésekben is, mint a papi nőtlenség. A mérsékelt liberális irányzat pedig – amelynek leghatásosabb jelentkezése az 1867-ben másodszor is miniszterré kinevezett Eötvös József báró reformcsomag-javaslatára volt – a laikusok erőteljesebb bevonását kívánta az egyház életébe, ezért olyan önkormányzati rendszert szeretett volna megvalósítani, amelyben a kétharmados többséggel képviselt világiak számos hatáskört gyakorolhattak volna az állam által átadott jogkörök esetében, azonban a püspökök hagyományos hatalma az egyházkormányzati és dogmatikai kérdésekben változatlanul fennmaradt volna.

A kötet ennek a három irányzatnak az egymásba fonódó történetét követi végig. A vizsgálat súlypontját az 1848–1849-es évek, valamint az első és a második autonómiai kongresszus (1870–1871, illetve 1897–1902) időszaka jelenti, míg a válságos 1919–1920-as esztendőket egy kitekintés erejéig jelennek meg. Az egyes alfejezetek jó érzékkel emelnek ki egy-egy fontos személyiséget, akik az adott történelmi korszakban kiemelkedő szerepet játszottak az autonómiakonceptiók keletkezésében és megítélésében. Így például 1848 esetében nagy figyelmet szentel Kossuth Lajosnak, aki a szerző szerint – a korábbi szakirodalom felfogásával szemben – egyáltalán nem tekinthető eleve elfogult, „katolikusellenes” politikusnak, hiszen az egyházi autonómiaörekvéseket liberális elvi szempontok miatt kritizálta, és azok megvalósulását logikus előfeltételekhez, a demokratikus és nemzeti szempontok érvényesítéséhez kötötte volna. Az 1867 utáni autonómiaörekvések kapcsán Deák Ferencet is előtérbe állítja, aki egyszerre volt a hazai szabadelvűség legnagyobb alakja és a liberális katolicizmus képviselője. Deák saját egyházának modernizációja, illetve a világi értelmiség hitközönyének legyőzése szempontjából is kiemelt jelentőséget tulajdonított az érdemi, a laikusok számára együttműködési lehetőséget kínáló autonómiai szervezetrendszer kiépítésének, ezért aktív szerepet vállalt a szervezőkongresszuson, és következetesen kiállt amellett, hogy az autonómia

megteremtése során a lehető legnagyobb mértékben érvényesítsék a társadalmi reprezentativitás alapelvét, hogy a felállítandó intézményrendszer megkérdőjelezhetetlen politikai legitimitással rendelkezzen. Ezen a téren egyébként olyannyira aggályosan ragaszkodott a procedurális szabályok követéséhez, hogy azt még Eötvös József is túlzásnak találta.

Az autonómia kérdése az egyházpolitikai küzdelem következtében az 1890-es évektől élte másodvirágzását, amikor a vitákban már a fiatal, a nyugat-európai katolicizmus irányába tájékozódó klerikusok kiemelkedő reprezentánsai is hallatták hangjukat. A hazai keresztényszocializmus úttörői közül Prohászka Ottokár számára az autonómia elsősorban olyan eszközt jelentett volna, amelynek segítségével legyőzhetőek a szekularizációs tendenciák, a világiak „megcsontosodott nembánomsága” egyházukkal szemben, akik az érdemi részvétel lehetőségének hála megtanulhatják a sajátjuknak érezni a katolikus intézményrendszert. Prohászka a liberális korszellemmel szemben az egyházukért cselekedni kívánó, szociálisan érzékeny világiak összefogásától remélte a közösség felvirágzását. Giesswein Sándor viszont az autonómiában inkább a katolikusok érdekképviselőinek politikai eszközét látta, nagy szerepet tulajdonított a szervezeti biztosítékoknak, és – a modern szabadságfelfogásból kiinduló Prohászkaival szemben – elsősorban kánonjogi és egyháztörténeti érvekkel lépett fel az önkormányzat eszméje mellett.

1919 folyamán, az Osztrák–Magyar Monarchia világháborús összeomlását követő rövid átmeneti időszakban olyan nézetek jelenhettek meg, amelyek a hazai katolicizmus bénultságáért elsősorban a népszerűtlen Habsburg-ház gyámkodását igyekeztek bűnbakká tenni. Ebből a szempontból nagyon tanulságos a Horthy-korszak egyik emblematisz egyházi szereplőjének, a rövid ideig tábori püspökként is szolgáló ferences szerzetesnek, Zadravecz Istvánnak az 1919 márciusában megfogalmazott autonómiakonceptiója. Az elképzelés az egykor az uralkodó által gyakorolt főkegyúri jogokat teljes egészében átruházta volna az egyházra, amittől az intézmény „megtisztulását”, a kialakulóban lévő köztársaság társadalmi rendjébe való sikeres beilleszkedését remélte. Ennek érdekében még az egyházi birtokok részleges szekularizációját is igazolhatónak látta. Az önkormányzat jogkörét kimondottan radikális szellemben szabta volna meg: elképzelése szerint a jövőbeni autonómiának egyformán döntő befolyása lett volna az egyházi vagyon kezelésében, valamint a püspökök és a plébánosok kinevezésében. Ez a forradalmi lendület azonban természetesen nem tartott sokáig; a követ ennek érzékeltetésére egy kuriózumnak számító, a budai ferences plébánián megfogalmazott autonómiatervet is bemutat, amelynek névtelen szerzője 1920 elején már szigorúan egyházas szellemben, a felsőklérusnak való teljes alárendelődés szellemében fogalmazott meg igencsak mérsékelt elképzeléseket.

A záró fejezet a részletes tárgyalást követően ismételtelen áttekinti az autonómiakonceptiók történetét, folyamatában ábrázolva a kérdés fejlő-

dési ívét, továbbá – az első és a második autonómiai kongresszus dokumentumait vizsgálva – felvillantja az összehasonlító elemzések alkalmazásának lehetőségeit a kérdés kutatása kapcsán. A kötetet gazdag függelék egészíti ki, amelyben a római és a görögkatolikus egyház személyi és birtokállománya, illetve iskolarendszerére vonatkozó táblázatok, tömör és közérthető definíciókat tartalmazó fogalomtár, irodalomjegyzék, illetve térképmelléklet is helyet kapott. Ezen kívül az egyes fejezetek végén találkozhatunk a legfontosabb szereplők életrajzi adataival, illetve portréival.

Sarnyai Csaba Máté munkája meggyőzően mutatja be a bonyolult egyháztörténeti problémahalmaz mélyén rejtőző konfliktusokat és érdekellentéteket, az összefüggéseket pedig remek didaktikai érzékkel teszi érthetővé. A könyv kiváló olvasmány az autonómiamozgalmak története iránt érdeklődők számára, és egyben – a kérdéskör jelentőségére tekintettel – elsőrangú bevezetést jelent a 19. századi magyar katolikus egyháztörténet tanulmányozásához.

(ism.: Klestenitz Tibor)